

ΑΓΡΟΤΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

01/12/2020
6^η ΠΑΡΑΔΟΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

Η ΕΡΓΑΣΙΑ

Γεώργιος Δαουτόπουλος

1. Γενικά

Η εργασία που ενσωματώνεται στη γεωργική παραγωγή προέρχεται από τρεις πηγές: από τους ανθρώπους, από τα μηχανήματα και από τα ζώα εργασίας. Βέβαια, πρέπει να επισημάνουμε ότι ο άνθρωπος συμμετέχει και διευθύνει τις εργασίες τόσο των ζώων παλαιότερα όσο και των μηχανημάτων σήμερα. Συνεπώς δεν νοείται εργασία ζώων ή μηχανημάτων χωρίς την ανθρώπινη παρουσία και καθοδήγηση.

Το ποσοστό συμμετοχής καθεμιάς από τις παραπάνω μορφές εργασίας διαφέρει όχι μόνο από τη μια χώρα στην άλλη και από τη μια γεωργική περιοχή στην άλλη, αλλά και από τη μια γεωργική εκμετάλλευση στην άλλη μέσα στην ίδια χώρα. Επίσης είναι πολύ αξιόλογες οι μεταβολές που παρουσιάζονται στη συμμετοχή των διαφόρων μορφών εργασίας κατά τον εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

2. Εργασία Ανθρώπων

Η ανθρώπινη εργασία που ενσωματώνεται στη γεωργική παραγωγή της χώρας μας είναι σήμερα πολύ μικρότερη σε σχέση με αυτή των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ανάπτυξη της γεωργίας σε μια χώρα συνοδεύεται πάντοτε από μείωση της απαιτούμενης ανθρώπινης εργασίας με ανάλογη αύξηση της μηχανικής εργασίας. Με βάση τα πρόσφατα στατιστικά στοιχεία (Πίνακας 6.1) το εργατικό δυναμικό (απασχολούμενοι ηλικίας 14 ετών και άνω) της Ελληνικής γεωργίας σημείωσε συνεχή μείωση στη διάρκεια της περιόδου 1981-1998 με αποτέλεσμα το ποσοστό συμμετοχής της γεωργίας στο σύνολο του εργατικού δυναμικού να πέσει από το 29,2% στο 17,8%.

Παρά όμως τη ραγδαία επέκταση της εκμηχάνισης των γεωργικών εργασιών, τόσο στη χώρα μας όσο και σε άλλες χώρες με ανεπτυγμένη γεωργία, η ανθρώπινη εργασία εξακολουθεί να είναι απαραίτητη στη γεωργία. Μάλιστα τα τελευταία έτη, σε ορισμένες φάσεις των καλλιεργητικών εργασιών παρουσιάζεται έλλειψη διαθέσιμης εργασίας με δυσμενείς επιπτώσεις για τα οικονομικά αποτελέσματα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

Οι πηγές, από τις οποίες μπορεί η γεωργική εκμετάλλευση να καλύψει τις ανάγκες της σε εργασία, είναι ουσιαστικά τρεις: τα μέλη της γεωργικής οικογένειας, οι ξένοι εργάτες και οι ανταλλαγές εργασίας. Ας δούμε λοιπόν κάθε μια από τις παραπάνω πηγές άντλησης εργασίας.

Εικόνα 6.1 Η ηλικία και το φύλο σχετίζονται άμεσα με την κατανομή των γεωργικών εργασιών στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.1
Εξέλιξη του εργατικού δυναμικού στην Ελληνική γεωργία

Έτος	Απασχολούμενοι στη γεωργία	Ποσοστό αρρένων	Σύνολο απασχολουμένων	Ποσοστό στη γεωργία
1970	1.279,0		3.134,8	40,8
1980	1.016,0		3.353,1	30,3
1981	1.083,0		3.714,0	29,2
1983	1.060,4	56,6	3.540,1	30,0
1985	1.036,9	55,6	3.588,5	28,9
1987	970,7	54,9	3.597,4	27,0
1988	972,0	55,2	3.654,1	26,6
1989	930,0	55,3	3.675,9	25,3
1990	889,0	55,4	3.719,7	23,9
1991	786,0	59,4	3.638,8	21,6
1992	793,0	58,1	3.705,6	21,4
1993	793,9	58,4	3.727,7	21,3
1995	781,9	58,1	3.823,8	20,4
1998	704,2	57,8	3.967,2	17,8
2000				

ΠΗΓΗ: (α) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος. Διάφορα έτη
(β) Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Η Κατάσταση της Γεωργίας στην Κοινότητα (διάφορα έτη).

2.1 Οικογενειακή εργασία

Η γεωργική οικογένεια αποτελεί την κύρια πηγή εργασίας για τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις της χώρας μας. Η παροχή εργασίας στη γεωργική εκμετάλλευση εκ μέρους της γεωργικής οικογένειας δεν είναι σταθερή στη διάρκεια του έτους αλλά μεταβάλλεται σε συνάρτηση με τις απαιτήσεις των καλλιεργειών της εκμετάλλευσης. Έτσι μερικά άτομα της οικογένειας προσφέρουν εργασία εκ περιτροπής ή αν θέλετε αποτελούν τη δεξαμενή διαθέσιμης εργασίας της εκμετάλλευσης (Εικόνα 6.1) Αυτό οφείλεται στη μεγάλη εποχικότητα που χαρακτηρίζει τη γεωργία και στην έλλειψη εναλλακτικών ευκαιριών απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.2

Σύγκριση των απαιτήσεων σε εργασία διαφόρων κλάδων φυτικής παραγωγής. Περίοδος 1978-1980

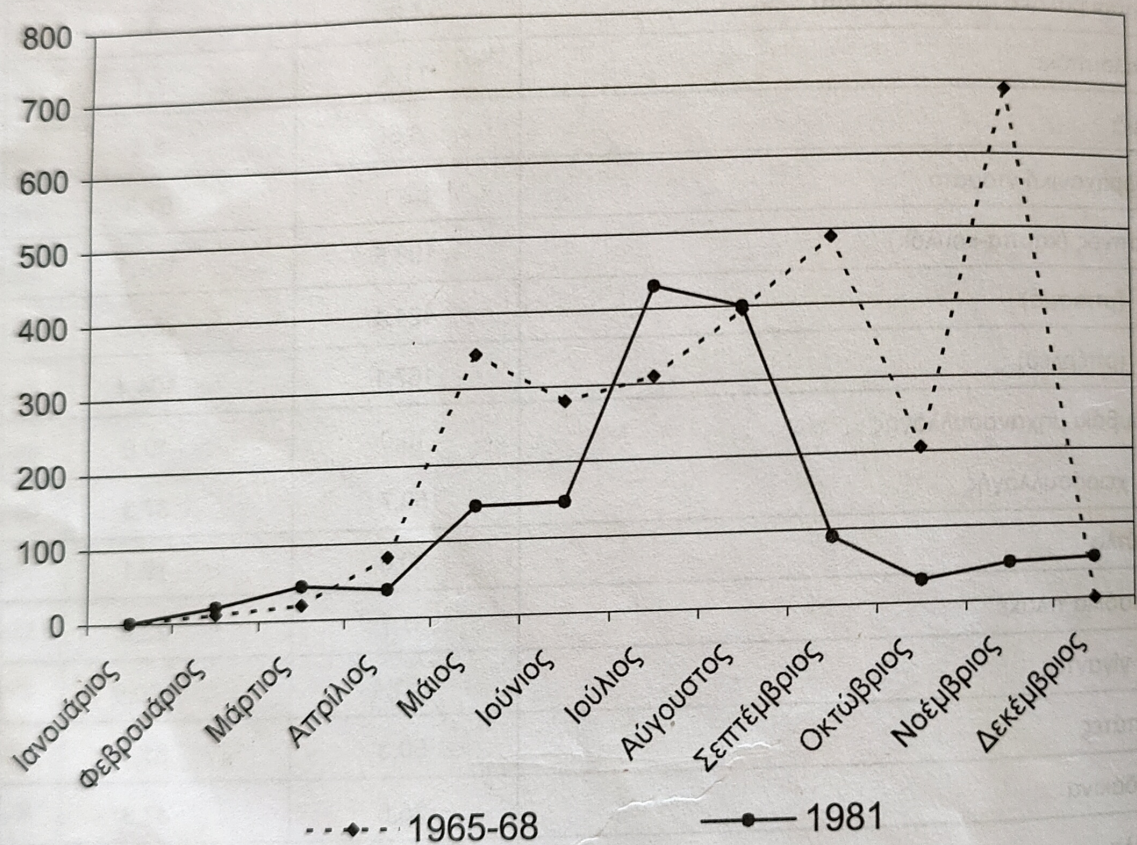
Κλάδοι παραγωγής	Ώρες εργασίας/ στρέμμα	Δείκτης
Σιτάρι μαλακό (μέση απόδοση)	1,6	1
Καλαμπόκι	11,4	7,1
Ρύζι	8,5	5,3
Βιομηχανική ντομάτα	82,1	51,3
Καπνός (καμπά-κουλάκ)	198,5	124,1
" (μπασμά)	424,4	256,3
" (μπέρλεϋ)	167,1	104,4
Βαμβάκι μηχανοσυλλογής	16,0	10,0
" χειροσυλλογής	59,7	37,3
Τεύτλα	30,6	19,1
Φασόλια πλακέ	37,7	23,6
" γίγαντες	161,4	100,9
Πατάτες	50,3	31,4
Ροδάκινα	75,6	47,3
Μήλα	82,0	51,3

ΠΗΓΗ: Κίτσοπανίδης, Γ., Α. Ψυχουδάκης, Ε. Παπαναγιώτου. (1982). Σύγκριση Οικονομικότητας και Παραγωγικότητας Ετησίων και Πολυετών Κλάδων Φυτικής και Ζωϊκής Παραγωγής. Θεσσαλονίκη: Έκδοση Εργαστηρίου Γεωργικής Οικονομικής Ερευνας.

Πηγή: Κίτσοπανίδης

Για παράδειγμα την εποχή που οι απαιτήσεις σε εργασία είναι πολύ μεγάλες, κινητοποιούνται όλα τα μέλη της γεωργικής οικογένειας. Τα παιδιά που φοιτούν στο σχολείο, σε μεγάλο βαθμό παλαιότερα και πολύ μικρότερο σήμερα, διέκοπταν την παρακολούθηση των μαθημάτων για να βοηθήσουν τους γονείς στα χωράφια. Για τον ίδιο σκοπό επιστρατεύονταν και τα ηλικιωμένα μέλη της οικογένειας που σε άλλες περιόδους δεν προσέφεραν γεωργική εργασία.

Οι γεωργοί στην προσπάθειά τους να μετριάσουν τις έντονες αιχμές στη ζήτηση εργασίας εκ μέρους της γεωργικής εκμετάλλευσης εφαρμόζουν διάφορες στρατηγικές. Μία από αυτές είναι η επιλογή των προς καλλιέργεια φυτών με τρόπο ώστε να αμβλύνονται οι αιχμές και να εξασφαλίζεται η μεγαλύτερη δυνατή απασχόληση στα μέλη της οικογένειας. Η καλλιέργεια φυτών που έχουν αυξημένες απαιτήσεις σε εργασία σε διαφορετικές περιόδους βοηθά τη γεωργική εκμετάλλευση να αξιοποιήσει καλύτερα τη διαθέσιμη εργασία των μελών της.

Διάγραμμα 6.1 Μεταβολή στις μηνιαίες απαιτήσεις σε εργασία για την καλλιέργεια ενός στρέμματος με καπνά μπέρλεϋ μεταξύ των ετών 1965-68 και 1981

Ένας άλλος τρόπος για γεωργικές εκμεταλλεύσεις με άφθονη διαθέσιμη εργασία είναι η καλλιέργεια φυτών με μεγάλες απαιτήσεις σε εργασία, όπως π.χ. τα καπνά. Συγκρίνετε για παράδειγμα τις απαιτήσεις σε εργασία για την καλλιέργεια ενός στρέμματος σταριού και ενός στρέμματος με καπνά μπασμά την περίοδο 1978-80 (Πίνακας 6.2). Η σχέση που τα συνδέει είναι 1 προς 265, δηλαδή η καλλιέργεια ενός στρέμματος με καπνά μπασμά απαιτεί 265 φορές πιο πολύ εργασία από ό,τι η καλλιέργεια ενός στρέμματος με σιτάρι.

Μια άλλη στρατηγική είναι οι ανταλλαγές εργασίες με άλλα γεωργικά νοικοκυριά για τις οποίες θα μιλήσουμε σε άλλη ενότητα στη συνέχεια.

2017

2016

2017

2.2 Μισθωτή εργασία

Παρά τις στρατηγικές που αναφέραμε, η εποχικότητα των γεωργικών εργασιών αναγκάζει πολλές γεωργικές εκμεταλλεύσεις να προσφεύγουν στην εκμίσθωση εργασίας. Το φαινόμενο αυτό έχει επεκταθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες σε πολλές περιοχές της χώρας μας. Σήμερα μάλιστα για πολλές γεωργικές εκμεταλλεύσεις, η εξασφάλιση της απαραίτητης μισθωτής εργασίας αποτελεί έναν πολύ κρίσιμο παράγοντα για τη διαμόρφωση των οικονομικών τους αποτελεσμάτων.

Η μισθωτή εργασία μπορεί να εξασφαλιστεί από διάφορες πηγές, όπως από μόνιμους γεωργοεργάτες, από εποχιακούς γεωργοεργάτες, από μετακινούμενους γεωργοεργάτες και από μετακινούμενους ξένους γεωργοεργάτες.

Οι Μόνιμοι γεωργοεργάτες απασχολούνται στις μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις οι οποίες έχουν τη δυνατότητα να αντεπεξέλθουν στο κόστος μιας τέτοιας ετήσιας μίσθωσης και από την άλλη πλευρά έχουν και μεγαλύτερες απαιτήσεις σε εργασία. Οι μόνιμοι γεωργοεργάτες προέρχονται συνήθως από τις ίδιες κοινότητες στις οποίες λειτουργούν οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις που τους απασχολούν. Είναι συνήθως γεωργοί με πολύ μικρό μέγεθος γεωργικής εκμετάλλευσης και ανύπαρκτο μηχανολογικό εξοπλισμό, η οποία δεν είναι σε θέση να εξασφαλίσει από μόνη της ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης για τη γεωργική οικογένεια.

Η ύπαρξη τέτοιων γεωργοεργατών που ονομάζονται υπάλληλοι ή επιστάτες έδωσε τη δυνατότητα στους αρχηγούς των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που τους απασχολούν να διαχωρίσουν τη διεύθυνση της γεωργικής εκμετάλλευσης από την εκτέλεση των γεωργικών εργασιών, ιδιότητες που παραδοσιακά αλλά και σε μεγάλο αριθμό σύγχρονων γεωργικών εκμεταλλεύσεων, ταυτίζονται στο ίδιο πρόσωπο. Αν ρωτήσετε κάποιον από αυτούς γιατί δεν δουλεύει στα χωράφια είναι πολύ πιθανόν να σας απαντήσει με περηφάνια. "Εγώ είμαι αφεντικό. Δεν δουλεύω στα χωράφια. Άλλοι δουλεύουν για μένα". Εκτός από το μισθό που συμφωνείται σε ετήσια ή μηνιαία βάση είναι δυνατόν να υπάρξουν και άλλες έμμεσες παροχές όπως η χρησιμοποίηση των μηχανημάτων του αφεντικού για την καλλιέργεια της μικρής έκτασης του επιστάτη (Ραουτοπούλος, 1985:145). Οι συμφωνίες

2017

που συνάπτονται είναι στην πλειοψηφία τους προφορικές και σε λίγες μόνο περιπτώσεις μπορεί να υπάρχει γραπτή συμφωνία με ασφαλιστική κάλυψη.

Οι **γεωργοεργάτες** ή για την ακρίβεια οι **γεωργοεργάτριες** μια και η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων που αναζητά εποχιακή απασχόληση στη γεωργία είναι γυναίκες, που προσλαμβάνονται για την εκτέλεση συγκεκριμένης εργασίας και αμείβονται με μεροκάματο ή σύμφωνα με την απόδοσή τους (στρέμμα ή καλλιεργούμενο δέντρο ή ποσότητα συγκομιζόμενης παραγωγής). Η αμοιβή των γυναικών εξακολουθεί να είναι μικρότερη κατά τι από αυτή των ανδρών (Mavrikaki, 1990:54).

Σε μια έρευνά μας σε ένα χωριό της Μακεδονίας (Daoutopoulos, 1985:136) διαπιστώθηκε ότι η εργασία για λογαριασμό άλλων θεωρείται ένδειξη μεγάλης φτώχειας και ιδιαίτερα για τους άνδρες ως ένδειξη προσωπικής ανικανότητας, κάτι που ένας τίμιος και νοικοκυρεμένος άνδρας θα πρέπει να αποφύγει με κάθε θυσία. Μόνον αυτοί που βρίσκονται σε μεγάλη ανάγκη "θα πήγαιναν στο μεροκάματο", όπως λέγεται. Αυτή η αντίληψη αρχίζει να μεταβάλλεται από τα νέα παιδιά (αγόρια και κορίτσια) που καταφεύγουν στο μεροκάματο για να αυξήσουν το "χαρτζιλίκι" τους και ταυτόχρονα να περιορίσουν τον έλεγχο των γονέων πάνω τους.

Οι **"μετακινούμενοι ντόπιοι εποχιακοί εργάτες"** είναι είτε Τσιγγάνοι είτε Πομάκοι της Θράκης είτε κάτοικοι ορεινών περιοχών που στην περίοδο από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο μετακινούνται στα καμποχώρια της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου σε αναζήτηση εργασίας.

Το δρομολόγιο που ακολουθούν σχετίζεται με τις εποχιακές ανάγκες σε εργασία διαφορετικών καλλιεργειών και περιοχών της χώρας μας. Έτσι μπορούν να εξασφαλίσουν εργασία μέχρι και 6 μήνες. Συχνά επισκέπτονται τους ίδιους παραγωγούς σε μεγάλες ομάδες που συνδέονται με συγγενικούς δεσμούς. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζουν είναι συχνά πολύ υποβαθμισμένες. Παλαιά αγροτικά σπίτια, αχυρώνες και άλλα κτίσματα είναι οι χώροι διαβίωσής τους. Ορισμένοι μεγάλοι παραγωγοί που απασχολούν αρκετούς τέτοιους εργάτες, έχουν κατασκευάσει ειδικά οικήματα για τη διαβίωσή τους. Οι εποχιακοί εργάτες, που μένουν σε χώρο που τους παρεχώρησε ένας παραγωγός, είναι υποχρεωμένοι να καλύπτουν κατά προτεραιότητα τις ανάγκες του σε εργατικά χέρια. Για τις ημέρες που δεν τους χρειάζεται, τότε μπορούν να εργάζονται σε άλλες εκμεταλλεύσεις. Η έλλειψη ασφαλιστικής κάλυψης, η πλημμελής φοίτηση στο σχολείο των παιδιών που ακολουθούν τους γονείς στους τόπους εργασίας και οι κακές συνθήκες διαβίωσης, είναι πολύ σοβαρά προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπίσει η αγροτική πολιτική της χώρας μας.

Οι **"Ξένοι εποχιακοί εργάτες"** αποτελούν τα τελευταία χρόνια μια ολοένα αυξανόμενη εργατική δύναμη στην Ελληνική γεωργία. Η προέλευσή τους διαφέρει κατά περιοχές. Στη Μακεδονία η αρχή έγινε με τους Πολωνούς, που τους ακολούθησαν οι Σέρβοι και τώρα οι Βούλγαροι και οι Αλβανοί. Σήμερα βρίσκει κανείς Πολωνούς εργάτες στην Πελοπόννησο και στην Κρήτη (Mavrikaki, 1990:54).

"Τρωικός" για μια θέση... στ αμπέλι

Σύγκρουση και φέτος αυτή την εποχή, που ο τρυγητός έχει αρχίσει στο νομό Ηρακλείου, ανάμεσα σε ντόπιους και ξένους εργάτες, που κάθε πρωί συγκεντρώνονται στο καθιερωμένο στέκι προσφοράς και ζήτησης δουλειάς στην πλατεία Κόρακα, στη Χανιώπορτα Ηρακλείου.

Μακεδόνες, Πελοποννήσιοι, Κρητικοί, Ευρωπαίοι και Νοτιοαμερικανοί, με βαλίτσες, σακίδια και τσάντες, καταλαμβάνουν κάθε πρωί τη Χανιώπορτα, περιμένοντας τους σουλτανοπαραγωγούς για να συζητήσουν για το μεροκάματο.

Κάθε μέρα σύγκρουση, φωνές και αγανάκτηση καθώς οι ντόπιοι βλέπουν να προτιμούνται ξένοι τουρίστες στον τρυγητό.

"Οι τουρίστες μας χαλάνε την πιάτσα", λέει στα "ΝΕΑ" ο Κώστας Σαβούρας που βρίσκεται στη Χανιώπορτα μια βδομάδα και ακόμα δεν έχει βρει το αφεντικό να δουλέψει.

"Θέλουμε ψηλότερα μεροκάματα", συνέχισε, "και όχι 2.000 που παίρναμε πέρσι".

"Πρέπει να συμβιβαστούν οι τουρίστες με τα δικά μας μεροκάματα, αλλιώς το πρόβλημα δεν λύνεται και κάθε μέρα σε σύγκρουση θα είμαστε", θα πει ο Θωμάς Παπαστεργίου.

Δύο Μεξικάνοι που ήρθαν για διακοπές στην Κρήτη και τώρα ψάχνουν για χρήματα να γυρίσουν στην πατρίδα τους, ο Ραμίρεζ Χοσέ Αντόνιο και ο Σαλβαδόρ Βεντούρα, λένε: "Με 3.000 δρχ. αν μας δίνουν είμαστε ευχαριστημένοι".

"ΤΑ ΝΕΑ" στις 19/8/1986. **ΤΑ ΝΕΑ**

Τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί ο αριθμός των Αλβανών εργατών που παρά τους ελέγχους των συνόρων φθάνουν κατά χιλιάδες στη χώρα μας αναζητώντας απασχόληση. Δυστυχώς η ελληνική πολιτεία δεν έχει καταφέρει να ελέγξει το φαινόμενο και μάλιστα ζημιώνει παρά κερδίζει από την ανεξέλεγκτη αυτή εισβολή εποχιακών εργατών. Τελευταία μάλιστα επέλεξε τη λύση της καλύτερης φύλαξης των συνόρων που βέβαια δυσκόλεψε την είσοδο των παράνομων εργατών αλλά δεν την κατέστησε αδύνατη, όπως φαντάζονταν οι εμπνευστές του σχεδίου. Με την ομαλοποίηση των σχέσεων με τη FYROM το πρόβλημα της φύλαξης των συνόρων καθίσταται ένα δυσβάστακτο φορτίο για τις αρμόδιες αρχές.

Με την αύξηση όλων των στοιχείων του κόστους της αγροτικής παραγωγής και την παράλληλη καθίζηση του αγροτικού εισοδήματος η ύπαρξη διαθέσιμης εργασίας σε σταθερό κόστος είναι ιδιαίτερα απαραίτητη. Αυτός είναι και ο λόγος που οι τοπικές αρχές συχνά παραβλέπουν την απέλαση των παράνομων εργατών και επεμβαίνουν μόνο σε περιπτώσεις που διογκώνεται υπερβολικά ο αριθμός τους ή σημειώνονται κάποια αδικήματα.

Η καθιέρωση ενός συστήματος ελεγχόμενης εισόδου ξένων εργατών από τις

Βαλκανικές χώρες που θα κατευθύνονται σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις που θα έχουν ζητήσει προηγουμένως κρίνεται επιβεβλημένη. Έτσι, οι Αρχές θα γνωρίζουν που θα βρίσκονται τα συγκεκριμένα άτομα, θα μπορεί να καθιερωθεί ένα σύστημα ασφάλισης και παράλληλα η χώρα μας θα μπορεί να χρησιμοποιεί ως διπλωματικό πλεονέκτημα το γεγονός ότι θα παρέχει εποχιακή ή μόνιμη γεωργική εργασία σε μερικές εκατοντάδες χιλιάδες άτομα από τις Βαλκανικές χώρες. Η τεχνογνωσία την οποία μπορούν να αποκτήσουν οι ξένοι εργάτες και μάλιστα ανέξοδα γι' αυτούς είναι ένα τεράστιο πλεονέκτημα για τις βαλκανικές χώρες που μαρτυρούνται από έναν πλήθος προβλημάτων καθώς η μετάβαση στο καθεστώς της ελεύθερης οικονομίας δεν φαίνεται εύκολη υπόθεση. Το τελευταίο αυτό στοιχείο ούτε το προβάλλει η χώρα μας ούτε και το αξιοποιεί προς όφελος της εξωτερικής πολιτικής.

Στις τουριστικές περιοχές είναι κυρίως νέοι τουρίστες που επεκτείνουν την παραμονή τους χάρις στα μεροκάματα που κάνουν. Μάλιστα τα τελευταία χρόνια οι προστριβές ανάμεσα στους ντόπιους και στους ξένους έφθασαν ακόμα και στον ημερήσιο τύπο, όπως φαίνεται από το απόσπασμα που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα "ΤΑ ΝΕΑ" στις 19/8/1986.

"ΤΑ ΝΕΑ"

Handwritten signature and scribbles in red and black ink.

2.3 Ανταλλαγές εργασίας

Οι ανταλλαγές εργασίας αποτελούν μια άλλη στρατηγική της γεωργικής οικονομίας για την αύξηση της καταβαλλόμενης εργασίας των μελών της οικογένειας. Λόγω της εποχικότητας των γεωργικών εργασιών σε ορισμένες περιόδους οι απαιτήσεις της γεωργικής εκμετάλλευσης σε εργασία δεν είναι δυνατόν να καλυφθούν από τα μέλη της οικογένειας. Αντί να προσφύγει η εκμετάλλευση στην αγορά εργασίας για να καλύψει αυτά τα ελλείμματα προσφεύγει σε ανταλλαγές εργασίας με άλλες γεωργικές οικογένειες.

Οι ανταλλαγές εργασίας αποτελούν παραδοσιακούς μηχανισμούς αλληλεγγύης και βοήθειας στις αγροτικές περιοχές της χώρας μας που φθίνουν βαθμηδόν καθώς εκχρηματίζεται πλήρως η αγροτική οικονομία. Οι ανταλλαγές εργασίας μπορούν να πάρουν διάφορες μορφές οργάνωσης. Είναι όλες τους άτυπες μορφές συνεργασίας που πραγματοποιούνται ανάμεσα σε συγγενείς ή γείτονες με μικρό συνήθως μέγεθος γεωργικής εκμετάλλευσης. Είναι ενδιαφέρον να δούμε τι

διαπιστώθηκε για αυτό το θεσμό από μια επιτόπια έρευνα σε ένα Μακεδονικό χωριό (Daoutopoulos, 1985:152-154).

Εικόνα 6.2

Συνεργασία καπνοπαραγωγών για το φύτεμα του καπνού στον Άγιο Λουκά Γιαννιτσών

Handwritten notes in blue ink on the left margin:
 η ανταλλαγή
 οι μεροκάματα
 5/1000
 1000/1000
 1000/1000

Μια από τις μορφές ανταλλαγών εργασίας ήταν η "συνεργασία" ή "παρέα" όπως ονομάζονταν. Σε αυτήν συμμετείχαν δύο ή τρεις οικογένειες που καλλιεργούσαν καπνά σε μικρή κλίμακα (10 έως 20 το πολύ στρέμματα). Η συνεργασία αφορούσε κυρίως το φύτεμα του καπνού και δευτερευόντως το τσάπισμα ή τη συγκομιδή. Μερικές φορές η καπνοφυτευτική μηχανή ήταν συνιδιοκτησία των μελών της ομάδας. Όπως διαπιστώσε η έρευνα δεν ήταν το κόστος της καπνοφυτευτικής μηχανής (το 1983 το κόστος ήταν 60.000 δραχμές) που παρακινούσε τα μέλη της ομάδας στη μεταξύ τους συνεργασία αλλά οι μεγάλες απαιτήσεις σε εργασία. Μια καπνοφυτευτική μηχανή τριών σειρών, για παράδειγμα, απαιτούσε τα παρακάτω άτομα: τρία άτομα για να την τροφοδοτούν σε φυτά, ένα άτομο για να περπατά πίσω από τη μηχανή και να διορθώνει όσα κακοφυτεύονται, ένα άτομο για την οδήγηση του ελκυστήρα που σύρει την καπνοφυτευτική μηχανή και έναν άλλο για την οδήγηση του δεύτερου ελκυστήρα που θα μεταφέρει το νερό για την πλήρωση των δοχείων της καπνοφυτευτικής μηχανής, ένα σύνολο δηλαδή από 6 άτομα. Σήμερα, ένα τόσο μεγάλο αριθμό εργατικών χεριών πάρα πολύ λίγες γεωργικές οικογένειες είναι σε θέση να εξασφαλίσουν από τα δικά τους μέλη.

Ένας άλλος λόγος που ωθούσε τους μικρούς γεωργούς σε συνεργασία ήταν το γεγονός ότι τα φυτά δεν ήταν όλα έτοιμα για μεταφύτευση από το καπνοσπορείο. Έτσι, οι δύο ή τρεις οικογένειες που μετείχαν στη συνεργασία ένωναν τις δυνάμεις για να φυτεύσουν τα μεγαλύτερα φυτά καθεμιάς εκμετάλλευσης για να επανέλθουν μετά και να φυτεύσουν τα υπόλοιπα φυτά. Βλέπουμε λοιπόν ένα πάντρεμα των απαιτήσεων των καλλιεργειών και της τεχνολογίας με τα δίκτυα των διαοικογενειακών σχέσεων.

Οι παρέες είναι ασταθείς και συχνά αλλάζουν τα συνεργαζόμενα μέλη. Έτσι είναι δυνατόν ένας παραγωγός να πάρει μέρος σε 5 διαφορετικές παρέες μέσα σε μια περίοδο 10 ετών. Η κυριότερη αιτία διάλυσης της παρέας είναι η αποχώρηση ενός μέλους της εξαιτίας της αύξησης των εκτάσεων που καλλιεργεί με καπνά.

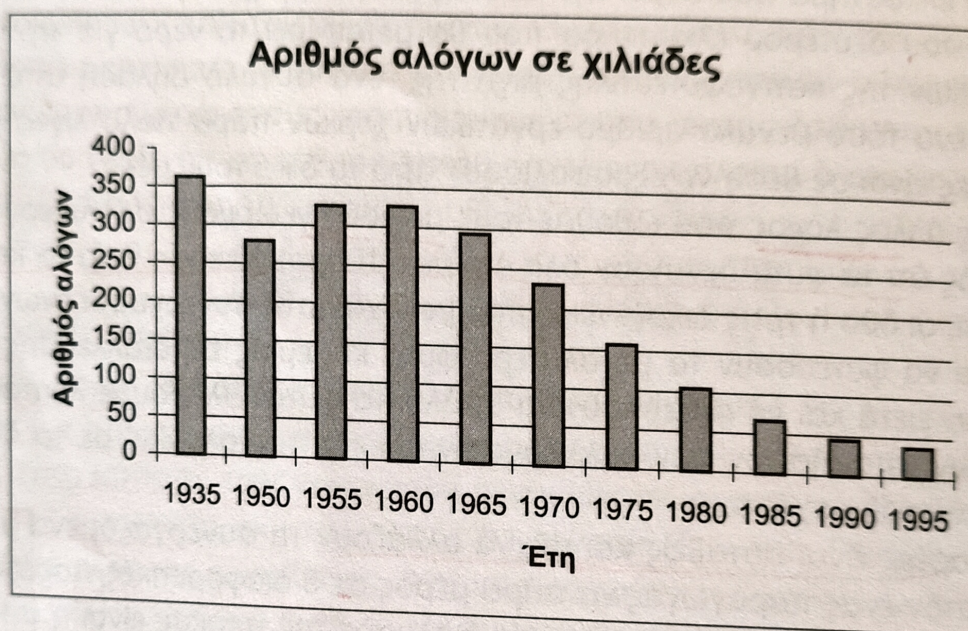
Οι αγρότισσες παίζουν σημαντικό ρόλο στο σχηματισμό αυτών των ομάδων. Όπως διαπιστώθηκε, σε όσες περιπτώσεις οι παρέες δεν ακολουθούσαν συγγενικές γραμμές, αιτία συγκρότησης της παρέας ήταν οι φιλίες και οι συχνές φιλικές επισκέψεις για κουβέντα που ανταλλάσσονταν μεταξύ των αγροτισσών.

Μια άλλη μορφή συνεργασίας είναι τα λεγόμενα "δανεικά". Ορισμένα γεωργικά νοικοκυριά που έχουν περισσεύματα διαθέσιμης εργασίας σε ορισμένες περιόδους, βοηθούν άλλα νοικοκυριά στις γεωργικές δουλειές περιμένοντας ισόπροση ανταπόδοση σε μια άλλη φάση όταν τότε θα έχουν ανάγκη από εργατικά χέρια.

Όπως προαναφέραμε αυτές οι παραδοσιακές μορφές συνεργασίας φθίνουν βαθμηδόν καθώς οι δυνάμεις της αγοράς καθορίζουν ολοένα και περισσότερο τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των κατοίκων των αγροτικών περιοχών της χώρας μας. Μια τέτοια εξέλιξη θα φθείρει το πλέγμα των σχέσεων αλληλοβοήθειας και θα αντικαταστήσει τις παραδοσιακές κοινωνικές σχέσεις των κατοίκων των αγροτικών περιοχών με άλλες όπου κυρίαρχο στοιχείο θα αποτελεί η χρηματική αποτίμηση όλων των ανταλλαγών.

3. Εργασία ζώων

Η εργασία των ζώων έχει σήμερα περιοριστεί σε πολύ αξιόλογο βαθμό στην Ελληνική γεωργία. Ιδιαίτερα στα χωριά του κάμπου, τα ζώα εργασίας έχουν εξαφανιστεί παντελώς. Είναι χαρακτηριστικά τα παρακάτω στατιστικά στοιχεία που δείχνουν την εξέλιξη των ζώων εργασίας στην Ελληνική γεωργία. Ο αριθμός των αλόγων από 327 χιλιάδες το 1960 μειώθηκε σε 232 χιλιάδες το 1970 και 84 χιλιάδες το 1985 (Διάγραμμα 6.2). Στα προπολεμικά χρόνια, αλλά και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η συμβολή της εργασίας των ζώων ήταν ιδιαίτερα μεγάλη. Μάλιστα σε ορισμένες περιοχές οι γεωργοί που δεν διέθεταν το απαραίτητο ζευγάρι για το όργωμα συνεργάζονταν ανά δύο μεταξύ τους για να οργώσουν τα χωράφια τους αφού καθένας τους διέθετε ένα μόνο ζώο (άλογο ή βόδι).

Διάγραμμα 6.2 Μεταβολή του αριθμού των αλόγων στην περίοδο 1935-95

Στις ορεινές περιοχές της χώρας, τα ζώα εργασίας εξακολουθούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους κυρίως για μεταφορές σε δύσβατες περιοχές ή για την καλλιέργεια επικλινών εκτάσεων. Και εκεί όμως περιορίζεται καθώς εγκαταλείπεται η καλλιέργεια των πολύ επικλινών εκτάσεων και μειώνεται, με γοργούς ρυθμούς, ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

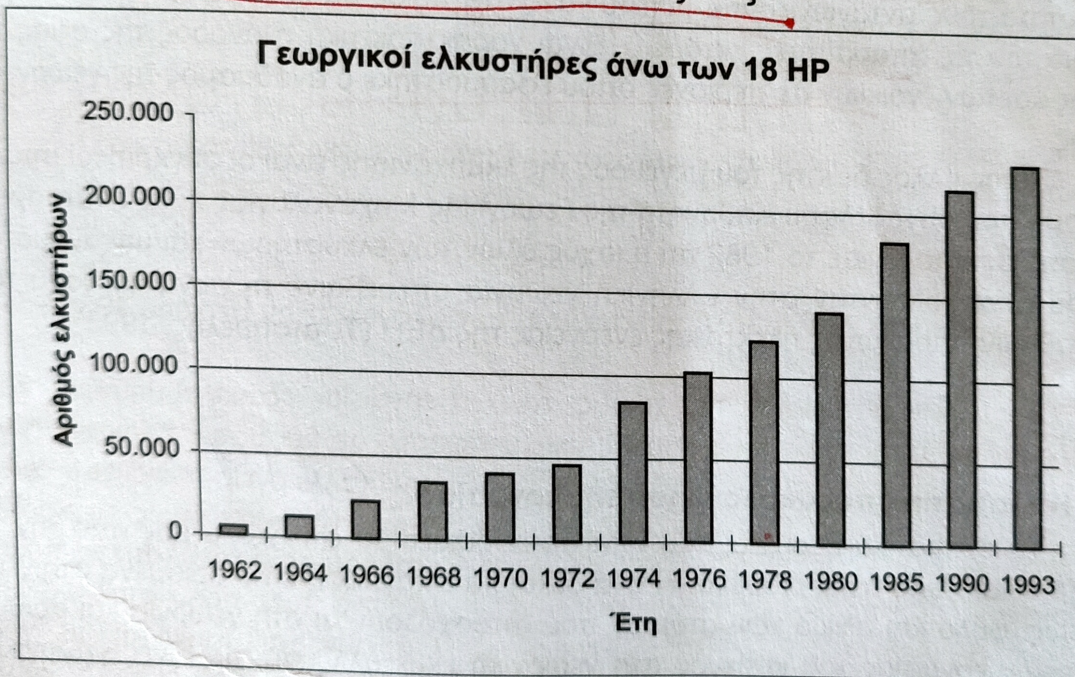
Εικόνα 6.3. Εικόνες σαν και αυτήν, συνηθισμένο φαινόμενο στη δεκαετία του 1950, έχουν χαθεί από την ελληνική ύπαιθρο

4. Εργασία μηχανημάτων

Αν η συμμετοχή της εργασίας των ανθρώπων και των ζώων μειώθηκε σε όλη την περίοδο της μεταπολεμικής ανάπτυξης της Ελληνικής γεωργίας, αυτή των μηχανημάτων γνώρισε εκρηκτική αύξηση.

Ως αξιόπιστο δείκτη της σχετικής εξέλιξης θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον αριθμό των διαξονικών ελκυστήρων όπως καταγράφονται στα στατιστικά στοιχεία της ΕΣΥΕ. Το 1962 υπήρχαν 24.553 γεωργικοί ελκυστήρες. Δέκα χρόνια αργότερα υπερπενταπλασιάστηκαν αφού έφτασαν τους 110.626 το 1971. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα (1985) έφτασαν τους 178.857, (Διάγραμμα 6.3).

Η σύνδεση του αριθμού των ελκυστήρων με τη συνολική έκταση των καλλιεργειών μας δίδει ορισμένα επίσης χρήσιμα στοιχεία. Έτσι το 1962 σε κάθε ελκυστήρα αναλογούσαν καλλιέργειες έκτασης 1518 στρεμμάτων ενώ το 1985 η αντίστοιχη αναλογία ήταν 200 στρέμματα. Σε ορισμένες μάλιστα πεδινές περιοχές υπάρχει υπερπληθών γεωργικών ελκυστήρων και εκεί η ανά ελκυστήρα έκταση πέφτει κάτω από τα 40 στρέμματα. Μάλιστα στις αγροτικές περιοχές, ο γεωργικός ελκυστήρας έχει γίνει σύμβολο κοινωνικής θέσης και βλέπει κανείς τους αγρότες να ανταγωνίζονται μεταξύ τους στο ποιος θα αγοράσει μεγαλύτερο σε ιπποδύναμη ελκυστήρα, όχι γιατί αυτό απαιτούν οι ανάγκες της γεωργικής τους εκμετάλλευσης αλλά για να παραβγούν τους άλλους συγχωριανούς τους.

Διάγραμμα 6.3 Εξέλιξη του αριθμού των ελκυστήρων στην Ελληνική γεωργία

Η υπερβολική εκμηχάνιση αποτελεί σήμερα ένα πρόβλημα για την Ελληνική γεωργία γιατί πολλές από τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις δεν αξιοποιούν αποδοτικά τα γεωργικά τους μηχανήματα με αποτέλεσμα να έχουν αυξημένο κόστος παρα-

γωγής. Η σταδιακή μείωση των επιδοτήσεων αναμένεται να επιφέρει σοβαρά προβλήματα επιβίωσης σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις αυτής της κατηγορίας.

Εικόνα 6.4 Η υπερβολική εκμηχάνιση ισοδυναμεί με βραδυφλεγή βόμβα για την ελληνική γεωργία.

Η εκμηχάνιση έχει και μια άλλη επίδραση στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Τις αναγκάζει να επεκτείνουν την κλίμακα των δραστηριοτήτων τους για να μπορέσουν να εξασφαλίσουν εργασία για τα νέα μηχανήματα και βέβαια νέες χρηματικές εισροές για να καλυφθούν οι αυξημένες οικονομικές υποχρεώσεις. Μια τέτοια όμως εξέλιξη ασκεί πίεση πάνω στο έδαφος συμπαρασύροντας τις τιμές των ενοικίων και την αξία της γης αφού οι γεωργοί που θέλουν να επεκτείνουν τη δραστηριότητά τους ανταγωνίζονται μεταξύ τους στο ποιος θα εξασφαλίσει για λογαριασμό του τις απαραίτητες εκτάσεις. Είναι χαρακτηριστική η άνοδος της αξίας της γης και των ενοικίων σε περιοχές όπου εφαρμόστηκε ο αναδασμός της γεωργικής γης.

Ένας άλλος δείκτης του μεγέθους της εκμηχάνισης είναι οι συγκριτικοί υπολογισμοί του συναδέλφου Καθηγητή της Γεωργικής Μηχανολογίας κ. Κ. Τσατσαρέλη ο οποίος υπολόγισε το 1982 ότι η ισχύς όλων των ελκυστήρων και μηχανημάτων που απασχολούνταν στην Ελληνική γεωργία υπερέβαινε τη συνολική ισχύ των σταθμών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας της ΔΕΗ (Τσατσαρέλης, 1995).

5. Η Στατιστική παρακολούθηση της εργασίας

Τα στατιστικά στοιχεία που υπάρχουν διαθέσιμα στη χώρα μας από την Ε-ΣΥΕ είναι πολύ περιορισμένα. Η ανά δεκαετία απογραφή δίνει ορισμένα στοιχεία, όπως: φύλο και ηλικία των ατόμων που απασχολούνται στη γεωργία και αριθμό ημερών εργασίας του καθενός στη γεωργική εκμετάλλευση, σε ξένες γεωργικές εκμεταλλεύσεις και σε εξωγεωργικές εργασίες. Έτσι, για τους ερευνητές απομένει ακάλυπτο ένα πλήθος από χρήσιμα στατιστικά στοιχεία, τα περισσότερα των οποίων θα πρέπει να συγκεντρώσουν οι ίδιοι. Είναι χρήσιμο λοιπόν να δούμε το είδος των στοιχείων που μπορούν να συγκεντρωθούν και οι τρόποι μέτρησής τους με τα ενδεχόμενα μειονεκτήματα που τους συνοδεύουν.

Δύο από τα βασικά μεγέθη που πρέπει να προσδιοριστούν για τη μέτρηση

2017

φωτ

2014

2015

2016

275 υπ. εργ. με 8 ώρες ^{ωρ} ²⁰¹⁷ ²⁰¹⁸ ²⁰¹⁹ ²⁰²⁰ ²⁰²¹
= διαθέσιμη εργασία

της γεωργικής εργασίας είναι: η διαθέσιμη εργασία και η καταβαλλόμενη εργασία.

Η διαθέσιμη εργασία είναι το σύνολο των ημερών εργασίας που μπορεί να διαθέσει ένα άτομο στη διάρκεια ενός έτους για την εκτέλεση γεωργικών εργασιών. Η διαθέσιμη εργασία μετριέται συνήθως σε επίπεδο εκμετάλλευσης οπότε μιλάμε για τη διαθέσιμη εργασία της γεωργικής εκμετάλλευσης που κατά αναλογία είναι το σύνολο των ημερών εργασίας που διαθέτουν τα μέλη της γεωργικής οικογένειας για την εκτέλεση γεωργικών εργασιών στη διάρκεια ενός έτους. Η διαθέσιμη εργασία μπορεί να εκφράζεται σε ημέρες ή ώρες εργασίας κατ' έτος.

Ο προσδιορισμός της διαθέσιμης εργασίας αντιμετωπίζει ορισμένα προβλήματα που πρέπει να επιλυθούν ή να διευκρινιστούν. Πρώτα-πρώτα είναι η χρονική διάρκεια της ημέρας εργασίας. Είναι 8 ώρες ή 10 ώρες ανά ημέρα; Έπειτα, πόσες από τις 365 ημέρες που έχει ο χρόνος θα θεωρήσουμε ως διαθέσιμες για εργασία; Μπορούμε να εφαρμόσουμε το πενήθμερο και να πούμε ότι οι ημέρες εργασίας είναι $52 \times 5 = 260$ ημέρες; Είναι επίσης γνωστό ότι σε ορισμένες ημέρες του έτους, εξαιτίας των αντίξων καιρικών συνθηκών (κρύο, βροχή, παγωνιά, κλπ), είναι αδύνατη η πραγματοποίηση γεωργικών εργασιών. Κάποιες άλλες ημέρες επίσης είναι δυνατόν να εξαιρεθούν για λόγους ασθένειας, ή κάποιας εορτής. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, σήμερα θεωρούμε ότι για τις συνθήκες που επικρατούν στη χώρα μας οι 275 ημέρες εργασίας με 8ωρη απασχόληση ανά ημέρα προσδιορίζουν ικανοποιητικά τη διαθέσιμη εργασία ανά εργαζόμενο στη γεωργία.

Η καταβαλλόμενη εργασία είναι, η ποσότητα της εργασίας εκφρασμένη σε ημέρες ή ώρες εργασίας που καταβλήθηκε για την εκτέλεση γεωργικών εργασιών στη διάρκεια ενός έτους. Ο προσδιορισμός της καταβαλλόμενης εργασίας στη γεωργία είναι αυτός που συναντά τις περισσότερες δυσκολίες. Μια πρώτη δυσκολία είναι το γεγονός ότι η εκτέλεση των γεωργικών εργασιών δεν ακολουθεί ένα συγκεκριμένο ωράριο προκαθορισμένης διάρκειας. Σε ορισμένες φάσεις των γεωργικών εργασιών η εργασία ξεκινά με την ανατολή του ηλίου και λήγει με τη δύση χωρίς να αποκλείεται και η παράτασή της. Σε άλλες περιπτώσεις είναι ελάχιστη ή τμηματική, καταβαλλόμενη σε ακανόνιστα χρονικά διαστήματα στη διάρκεια της ημέρας, π.χ. το πότισμα. Μια άλλη δυσκολία πηγάζει από το γεγονός ότι η εργασία καταβάλλεται σε διάφορους κλάδους της γεωργικής εκμετάλλευσης (ζώα, δέντρα, σιτηρά, κλπ) και είναι χρήσιμο να τη γνωρίζουμε για να τη λάβουμε υπόψη κατά την ανάλυση των οικονομικών αποτελεσμάτων της. Μια άλλη τέλος δυσκολία εκπορεύεται από το γεγονός ότι οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις δεν τηρούν λογιστικά βιβλία καταγράφοντας τις εισροές εργασίας όπως συμβαίνει σε άλλους παραγωγικούς κλάδους εκτός της γεωργίας.

Για την αντιμετώπιση όλων αυτών των προβλημάτων ή τουλάχιστον ενός μέρους, έχουν προταθεί διάφοροι τρόποι μέτρησης. Ας δούμε μερικούς:

Ο πιο απλός τρόπος είναι αυτός που χρησιμοποιεί η Στατιστική Υπηρεσία ζητώντας από τον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης να αναφέρει τον αριθμό

λογιστικά

$$\begin{array}{r} 5 \times 9 = 45 \times \\ \quad \quad \quad 50 \\ \hline 225 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 2 \times 9 = 18 \\ \quad \quad \quad 50 \\ \hline 900 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 2950 \\ \quad 900 \\ \hline 3850 \end{array}$$

των ημερών εργασίας που απασχολήθηκε ο ίδιος και κάθε μέλος της οικογένειας του σε γεωργικές εργασίες στη δική του εκμετάλλευση, σε ξένες εκμεταλλεύσεις και σε εξωγεωργικές εργασίες (Πίνακας 6.3).

Η ακρίβεια των στοιχείων που συγκεντρώνονται με αυτόν τον τρόπο είναι μάλλον περιορισμένη αφού είναι δύσκολο στους αρχηγούς των γεωργικών εκμεταλλεύσεων να προσδιορίσουν την καταβληθείσα εργασία των ιδίων και των μελών της οικογένειάς τους σε μια και μόνο επίσκεψη των απογραφένων. Για να αρθεί αυτό το μειονέκτημα και παράλληλα να συγκεντρωθούν περισσότερο αξιόπιστα στοιχεία επιβάλλεται ο προσδιορισμός της καταβληθείσας εργασίας να γίνει κατά κλάδο παραγωγής και φάση της καλλιέργειας, όπως γίνεται από τις πρώτες έρευνες του Εργαστηρίου Γεωργικών Εφαρμογών και Αγροτικής Κοινωνιολογίας (Αδαμόπουλος και Παπαγεωργίου, 1963).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.3 Καταγραφή της ετήσιας καταβληθείσας εργασίας από τα μέλη της γεωργικής οικογένειας

Πόσες ημέρες δουλέψατε την περασμένη χρονιά εσύ, η γυναίκα σου και τα άλλα μέλη της οικογένειάς σου στη δική σου εκμετάλλευση, σε άλλες εκμεταλλεύσεις και σε εξωγεωργικές εργασίες;

Ποιός εργάστηκε;	ΔΙΚΗ ΣΟΥ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ			ΞΕΝΕΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ	ΕΞΩΓΕΩΡΓΙΚΑ	ΣΥΝΟΛΟ
	ΦΥΤΑ	ΖΩΑ	ΣΠΙΤΙ			
Εσύ ο ίδιος						
Η/Ο σύζυγος						
Άλλα μέλη (ποιός;)						
.....						

α / κατά κλάδο παραγωγής
β / φάση της καλλιέργειας

ορί
θω